

ביקורת על הספר:

Larissa Remennick "Russian Jews on three continents"

מאת: סבינה ליסיצה

הסוציולוגיה הישראלית ראתה תמיד בעלייה ובקליטתה את אחד הנושאים העיקריים שלה. בכל הגירה נוצרים ומצטברים קונפליקטים. עובדה זו מאתגרת את אמינות המחקר בתחום, משום שחוקר שלא עבר בעצמו את חווית ההגירה מתקשה לפתח גישה אמפטית. לעומת זאת חוקר-מהגר "חשוד" בהזדהות-יתר.

וכאן עולות מספר תמיהות:

1. כותרת הספר הועתקה במלואה מכותרת ספר קודם באותו נושא ערוך כקובץ מאמרים. מחד, אין להתעלם מן האפשרות שחלק מציבור הקוראים יתבלבל בין שני הספרים. מאידך קיים יתרון שהשם מצביע על המשכיות במחקר ובחשיבה. בתנאים אלה ניתן לצפות שהספר המאוחר יותר ייבנה כדיאלוג עם הפרסום הקודם ויערוך השוואה לאורך זמן. מובן שליכולת השוואה כזו יש גם מחיר. היא כובלת את החוקר הנוכחי לסדר היום שקבעו קודמיו. ואילו במידה שהחוקר אינו שומר על הקבלה, סביר להניח שבמחקרו יופיעו יותר רעיונות וממצאים חדשים. מה גם שהפזרות הרוסיות מאופיינות בדינאמיקה פנימית והמוביליות, שמחייבת את החוקרים לשנות מדי פעם את נקודת מבטם.

2. בעת כתיבתו של ספר מדעי ראוי שהמחבר ישאל את עצמו: מיהו קהל היעד? האם יש שוק בגודל מספיק כדי לקלוט עוד ספר על קליטה (נושא שכבר זכה לכמה וכמה פרסומים). הכתיבה המדעית הממושמת אינה מובנת לקהל הרחב. ואילו כתיבה פופולארית עלולה לעורר הרמת גבה מצד בעלי המקצוע המובהקים. הספר הנוכחי מחפש את הנישה המתאימה לו בין הקצבות: מן התחום המדעי קיבלה המחברת את המנגנון הציטוט וההפניה, המקשר את הכתוב עם מה שנכתב בעבר. עם זאת, כתוב הספר בצורה רהוטה, בסגנון הפתוח בפני כל אדם משכיל.

3. קיימות אסכולות במדעי החברה שאינן מדגישות גבולות חדים בין ממצא, השערה ומסקנה. לפי גישה זו מומלץ לבוא אל שדה המחקר ללא כל דעה קדומה (כולל דעותיהם הקדומות של חוקרים קודמים). מסקנותיו של מחקר כזה מעמידות במרכז את העובדות ורואות בתיאוריות פרשנות בלבד. החוקרת מתחילה את החיבור שלה ברקע אתנוגרפי והיסטורי שעליו היא בונה את ניתוח האינטגרציה של המהגרים בשלושת היבשות. רק לאחר סקירה זו הקורא נחשף למבוא התיאורטי. המסקנה הכללית המתבססת על כל הנ"ל היא שהמחברת אכן מעוניינת במעמד אובייקטיבי כלפי מחקריה.

4. לכאורה דרוש שהחוקר יהיה ניטראלי כלפי נושאי מחקרו. העובדה שלחוקר יש מעורבות גבוהה בנושא הנחקר, הופכת את התביעה לאובייקטיביות לפרובלמטית. אולם כאשר לשדה מחקר יש היסטוריה של דומיננטיות של חוקרים – בני האוכלוסייה המארחת, חשוב שתודגש ותורגש גם נקודת הראות של המהגרים. החוקרת הנוכחית מפגינה את האפשרות להצביע על קשיי האינטגרציה תוך הבנה רגשית ויכולת הזדהות עם המהגרים. ובזה היא תרמה לאיזונו של שדה המחקר כולו.

המחברת מעמיקה בניתוח חוויית ההגירה על קשייה והצלחותיה ומהווה בעצמה סמל ודוגמא להצלחה זו.

הספר פורץ את הגבולות הצרים של הפזורה הרוסית בישראל על ידי השוואת תהליכי השתלבות בישראל עם תהליכים דומים בפזורות אחרות (ארה"ב, קנדה וגרמניה). סקירת הספרות שלה לא רק עשירה אלא גם ערה להשתנות השיח בדור האחרון והפיכתו לשיח יותר סימטרי והדדי. חלק מההתפתחויות הללו הוא תולדה של התמורה הערכית בעולם כולו ובארצות ההגירה במיוחד. חלק אחר נובע מעוצמתם המספרית, הכלכלית, המקצועית והתרבותית של המהגרים. למשל, עקרונית מצופה שלא רק המהגרים יושפעו מן הותיקים אלא גם להפך. ואכן המחברת מביאה דוגמאות של השפעה מסוג זה בישראל: דמוגרפית (חיזוק המגזר החילוני ע"י הצטרפות אליו), פוליטית (השפעה מאורגנת על תוצאות הבחירות לכנסת שהתבטאה בכל אחת ממערכות הבחירות), כלכלית (פיתוח שוק כלכלי אתני שגם הותיקים נמנים בין צרכניו), תרבותית (תיאטרון גשר, ערוץ רוסי-ישראלי) וחינוכית (רשת בתי ספר מופ"ת אשר משכה גם תלמידים ותיקים).

מאלפת במיוחד סקירת-הרקע על יהדות רוסיה. סקירה היסטורית זו מסבירה את האכזבה של אנשי הקהילות היהודיות המקומיות ממפגש עם יהודים מבריה"מ לשעבר. לדברי המחברת, הפעילים הותיקים ציפו לאוכלוסייה הצמיאה למסורת יהודית שנגזלה מהם תחת השלטון הסובייטי, ואילו במציאות עמדו הותיקים בפני יחס אמביוולנטי של המהגרים היהודיים. המהגרים שמחו לקבל עזרה והכוונה החיונית, אולם מעבר לכך דרשו להתקבל כמו שהם. אל אף השוני בין ארצות הפזורה מצאה המחברת אלמנטים אלה בכל הפזורות של יהודי רוסיה כולל הישראלית.

טיעון שונה הנסמך גם הוא על הסקירה ההיסטורית מתמקד בהבדלים המגדריים. מתברר שנשים מהגרות מחבר העמים הן פתוחות יותר לשינוי מאשר בני זוגן. ההסבר נעוץ בהבדלי מגדרים בארץ המוצא. לגבר הממוצע היה הרבה יותר מה להפסיד מהסבה מקצועית, כוון שנקודת המוצא שלו (בארץ המקור) הייתה גבוהה יותר. נוסף לכך את הדעה המקובלת שנשים מסוגלות לתקשר ביתר קלות הן עם בני קהילתן והן עם בני האוכלוסייה המארחת. ולבסוף טוענת המחברת כי כוח ההישרדות הנשי מושפע מן העומס המיוחד שהוטל על

נשים בבריה"מ לשעבר. בד"כ עבדה האישה הסובייטית במשרה מלאה נוסף לביצוע חלק הארי של משימות הבית והמשפחה.

אינטגרציה

המחברת מגדירה אינטגרציה של מהגרים בארץ היעד כמורכבת מארבעה מאפיינים: תעסוקת מהגרים בסקטור הכללי (ולא רק בעסקים אתניים), בניית רשתות חברתיות שכוללות גם ותיקים, מעבר הדרגתי מצריכת תרבות ותקשורת של קבוצה אתנית לתרבות ותקשורת הדומיננטיים בחברה ולבסוף עמדות הותיקים כלפי המהגרים.

כמו בהרבה מחקרים חברתיים אין ולא יכולה להיות בתחום זה הלימה מלאה בין המושגים התיאורטיים לבין הנתונים האמפיריים. ההסברים העיקריים לאי הלימה זו הם: חוסר נגישות מחקרית לקבוצות אוכלוסיה מסוימות ומגבלות תקציביות, כמו גם הדינאמיקה המהירה של הקהילות המהגרות אשר גורמת לפער בין התיאוריות שנכתבו "אתמול" לממצאים שעלו "היום".

הקהילות הרוסיות בקנדה, ארה"ב ובגרמניה מפוזרות על פני מרחבים אדירים מה שמקשה במיוחד על חקירתם כשמדובר בכלי מחקר איכותניים. קושי נוסף הפוגע בחקירת אוכלוסיות ותיקות נובע מאישיות החוקרת (עובדה שהיא מגיעה מישראל ומשתייכת למהגרים). יתכן שסיבות אלה גרמו לויתור על חקירת המאפיין הרביעי של האינטגרציה - עמדות הותיקים כלפי מהגרים בארה"ב, קנדה וגרמניה.

יתר על כן, כאשר החוקר והמרואיין משתייכים לקבוצות אתניות יריבות עלול הדבר לפגוע בתוקפו של המחקר או בעצם קיומו. לדוגמא, המחברת מספרת על סירוב גרמנים השבים לגרמניה מחבר העמים להתראיין על ידה.

הויתור על הלימה מלאה בין תוצאות המחקר לתיאוריה הקבועה מראש צופנת גם מעלות. אפשר לשנות את השאלות או הבדיקות כדי להתאים אותם לתנאים המיוחדים. לדוגמא: בארה"ב, בקנדה ובגרמניה יש נוסף לחברה המארחת גם מסגרות קטנות יותר - הקהילות היהודיות. בציבור היהודי בישראל השפעת הקהילות על אינטגרציה של מהגרים שולית. ברור שמחקר המעוניין להציג גם את הנקודות הספציפיות לכל פזורה חייב להתאים את עצמו להבדלים מסוג זה. ואכן המחברת בפרקים המוקדשים לארה"ב, קנדה וגרמניה דנה בפירוט רב ביחסים בין יהודי בריה"מ לשעבר לבין הקהילות היהודיות הותיקות.

דוגמא נוספת: ההגדרה התיאורטית של אינטגרציה בה משתמשת המחברת אינה כוללת התייחסות להיבט הפסיכולוגי. היבט זה רלוונטי במיוחד עבור מהגרים יהודים בגרמניה הנתונים בדיסוננס בין העובדה שבחרו להגר למדינה זו כאשר עמדו בפניהם גם ארצות הגירה אחרות לבין הזיכרון הקולקטיבי מימי מלחמת העולם השנייה. המחברת מדווחת על מנגנוני הכחשה, העברה וכיו"ב המאפשרים למהגרים לחיות עם הדיסוננס.

בהתאם להגדרה התיאורטית של האינטגרציה המחברת עומדת על ההבחנה בין תעסוקה בגומחה אתנית לבין התמודדות עם השוק הפתוח שרק בו היא רואה השתלבות תעסוקתית מלאה. גורם נוסף שנבדק ביסודיות בתחום זה הוא יכולת המהגרים לשמור על הסטאטוס המקצועי שהשיגו בארץ המוצא. כאן נפתחת אפשרות למחקר השוואתי: באיזה מארצות ההגירה יש לאנשי הפזורה גישה קלה יותר לתעסוקות מקצועיות, הון אנושי רב יותר ומוטיבציה גבוהה יותר להצלחה.

מתודולוגיה

שיטת המחקר העיקרית בה משתמשת החוקרת היא ראיונות עומק. שיטה זו מאפשרת להגיע להבנה עמוקה של תהליכים מתרחשים בקרב האוכלוסייה הנחקרת, כמו גם להעלות על נקודות חדשות שלא הובאו בחשבון. הראיונות הפתוחים יעילים כאשר הם מגובים ע"י המחקר הכמותי או להפך. דוגמא מוצלחת לשימוש מקביל בשתי השיטות הוא הצירוף של סקר, ראיונות עומק וקבוצות מיקוד בפרק על אינטגרציה של עולי חבר העמים בישראל. אולם שילוב כזה לא נמצא בשאר הפרקים. לעניות דעתי במידה וחוקר מעוניין לבחון נושא מורכב (ואינטגרציה של דיאספורות שונות היא נושא כזה) עדיף לשלב שיטות כמותיות עם איכותניות ולתכנן את המחקר באופן שיתרונותיו של אחת יבטלו או לפחות ימתנו את מגרעותיו של אחרת. ברור שאסטרטגיה מחקרית כזו מגבירה את עלות המחקר ולא תמיד נגישה.

יתרון חשוב של הספר ובעקיפין של המחברת נמצא בניסיון לשלב סוציולוגיה של המגדר בתיאוריות של הגירה. בעניין זה מיישמת המחברת את התמחותה בסוציולוגיה של נשים ומגדר ומשלבת אותה בהצלחה במחקר ההגירה. בפרק על ארה"ב כדי להדגים את החוויה של האינטגרציה במדינה זו מביאה המחברת סיפורים אתנוגרפיים מלאים ומפורטים המתמקדים בהתנסות של ההגירה ברמת המשפחה.

אחד הפרקים המעניינים ביותר בספר עוסק באינטגרציה של נשים בארה"ב. המחברת משווה חוויה של להיות אישה בארה"ב עם החוויה מגדרית המקבילה בבריה"מ לשעבר. ממצא בולט במחקר זה הוא שנשים עוברות אקולטורציה חלקית: מאמצות סגנון חיים אמריקאי, אך רובן עדיין דבקות בעמדות שהיו באופנה בשנות ה-50 וה-60 של המאה ה-20: אישה חייבת להתחתן וללדת כדי להגשים את עצמה. רצוי להקים משפחה מוקדם כדי להספיק להביא לעולם הרבה ילדים וכן כדי להבטיח בן זוג מתאים. בחינה נוספת של הממצאים מעלה ספק מסוים לגבי הייצוג שלהם. המדגם של הנשים מוגבל למשכילות, יוצאות 4 ערים גדולות בחבר העמים וחיות כיום בבוסטון. כמו כן, יתרונות נוספים היו מושגים אילו נחקרה גם "קבוצת ביקורת" של גברים. אולם אפשר להבין בחירת המחברת לאור העובדה שהנושאים הנחקרים ואישיות החוקרת היו מתאימים יותר לחקר הנשים.

דיון מסכם

כותרתו של פרק הדיון בספר הוא "Lost relatives or strangers". ואכן הדיון ממקד את מרחב החיים כמתח בין שותפות גורל בין ותיקים ומהגרים מול תחרות ואיבה ביניהם. אחת מנקודות המגע שבין ריחוק לבין קרבה הוא היחס בין הציפיות והמציאות. שני הצדדים הפליגו בציפיותיהם. המהגרים ציפו לקבלת פנים נלהבת, הרגישו את עצמם בני מעמד בינוני והבינו היטב את עוצמתה של ארץ מולדתם. הותיקים, לעומת זאת, ראו בהם עוד גל הגירה שייטמע בחברה המארכת בדומה לקבוצות המהגרים האחרות. שתי הציפיות התבררו כאשליות. המהגרים לא מיהרו להסתגל לנורמות של הרוב, אפילו כאשר מדובר במהגרים שהשתלבו יפה לעולם העבודה, אך נשארו קשורים לרשתות החברתיות הומוגניות ולצריכת התרבות בשפת האם.

כאשר מעריכים ספר יש לזכור שמדובר לא רק ברעיונות אלא גם בעבודה קשה. לפי התרשמותי נערכו עבור הספר מאות ראיונות עומק שעבור כל אחד מהם היה דרוש לגייס מרואיין, להיפגש איתו, לבלות עמו כשעתיים או יותר מזה, להקליט את הראיון, לפענח אותו ולבסוף לעשות עבודה אנליטית יצירתית.

בסיכומי של דבר מדובר בספר בעל חשיבות היסטורית. טרם קם בישראל מחבר אחד אשר העיז לסכם כמה וכמה פזורות שמוצאם משותף, אשר מתנהלות היום כקהילות עצמאיות.